

A KLASSZIKUS TYRANNOS-KÉP KELETI (PERZSA) ELŐZMÉNYEI*

HELMUT HUMBACHNAK

... namque tu soletas
meas esse aliquid putare nugas

«A keleti kényúr (Xerxés) képe a (görög) városi zsarnokról kialakult elképzeléshez van igazítva» — olvassuk Gerold Walser tanulságos új könyvében¹ Aischylos Perzsaival kapcsolatban. Ez a megállapítás *fordítva* is érvényes, ha azoknak az összefüggéseknek változásait vizsgáljuk *à travers les âges*, amelyek a hellenisztikus történetírás rommezején bukdácsoló kutató szemébe tűnnek a keleti uralkodókép bizonyos rekvizitumai és azoknak görög-római alkalmazásai között: a «zsarnok» képzete, ill. irodalmi képe szinte mindenben a keleti kényúr, közelebbről a perzsa nagykirály hagyományos, egyre rikítóbb színekkel ábrázolt képéhez van igazítva.

Így máris kezdhethetjük, még pedig a fentebb megnevezett tragédiaíróknak, a Marathónnál és Salamisnál fegyverrel harcoló Aischylosnak egy másik darabjával, az Agamemnónnal. A költő nyilván tudta, miért mutatja be Trója alól hazatérő hőseit nem éppen szokványos módon: Agamemnón perzsa királyi trón-kocsin (Ag. 906 ἀπίρη) vonul be; bíbor szőnyegeket terítenek a lába alá (910 πορφυρόστρωτος πόρος, vö. 921 ἐπίφθονος πόρος), amit Agamemnón — mint emberhez nem illőt — aggodalommal szemlél (924), hiszen sejtí, sőt tudja, hogy a bevonulása előtt felhangzó kardal (750 skk.) *igazat* mond: az ἀγαθή τύχη nyomában ὄβρις szokott járni, és Diké a szegénység füstös kunyhójában ragyog, nem az aranytól roskadozó palotákban.² Tanulságos dokumentuma a kölcsönös görög—perzsa kapcsolatoknak az Euripidés Iónjában leírt ünnep is, amelynek színhelye a nagykirály kozmikus szimbólumokkal terhes díszsátra, kellekei pedig a lakomához használt aranyedények és drága illatszerek (1128 skk., 1175). Vagy gondoljunk az aristophanesi Madarak jómadarának, Peisthetairoznak «királyi» bevonulására (1707 skk.), az ifjú asszonynak, Basileiának, athéni környezetben nem jelentőség nélkül választott nevére, «a nép litánia-szerű üdvrivalgása, az égő áldozat felszálló illatai közepette, a Zeushoz hasonlított perzsa király fényes fogatán».³

Az, amit a tragédia nagy mesterei vagy a Charisok mosdatlan szájú kegyeltje a költészetben csak jelzésszerűen villantottak fel, a valóságban

* Előadásként («Persertum und griechisch-römische Antike. Zur Ausgestaltung des klassischen Tyrannenbildes» címmel) elhangzott a berlini Eiréné-kongresszuson, 1986. aug. 12-én; vö. Gymnasium 94 (1987) 289 skk.

¹ G. Walser: Hellas und Iran. Studien zu den griechisch—persischen Beziehungen vor Alexander. Darmstadt 1984, 5. Alapvető mű továbbá H. Berve: Die Tyrannis bei den Griechen, I—II. München 1967.

² Mindehhez l. Ed. Fraenkel Agamemnón-kommentárját (Oxford 1950).

³ Alföldi András: Der Philosoph als Zeuge der Wahrheit und sein Gegenspieler, der Tyrann. Scientiis Artibusque: Collectanea Acad. Cath. Hung. Roma 1955—57, 14 sk. A keleti uralkodókat tekinti «modellnek» Berve is: I 196.

konkrétabb formák közt mutatkozott meg. «II. Artaxerxés és az ifj. Kyros korát, amikor a susai udvarban görög színészek léptek fel és görög orvosok ültek a koronatanácsban, a kölcsönös szellemi kapcsolatok hosszú sora előzi meg.»⁴ Hérodotos olvasói képet formálhattak a nagykirályról, még pedig nemcsak a perzsa világbirodalom megalapozójáról, hanem az őrült Kambysesről, majd a bölcs Dareiosról és annak méltatlan utódáról, Xerxésről is, akinek negatív alakja a legerősebben hatott az utókorra.⁵

A keleti gyakorlatnak görög közegben megfigyelhető kihatásai közül most csak egyetlen példát ragadunk ki. Pausanias, a plataiai győző, aki később — «ha a híresztelés igaz» (Hérod. V 32) — az Achaimenidák dinasztiájának egyik nótágját érte feleségül,⁶ ἔρωτα σχὼν τῆς Ἑλλάδος τύραννος γενέσθαι (vö. Thuk. I 95,3), «nagyraevágásában már nem tudott a hagyományos erkölcs korlátai közt élni, hanem perzsa ruhát (ακενὰς Μηδικὰς) öltött . . . , méd és egyiptomi fegyveresekkel vette magát körül, étkezésében is a perzsákat utánozta . . . és megközelíthetetlennek mutatkozott» stb. (Thuk. I 130). Érdeklődésünkre tarthat számot, hogy Hellas nemrégii megmentőjének végső viszontagságairól már Thukydidés is sokkal részletesebben számol be, mint az időben közelebb álló Hérodotos. A görög—perzsa háborúk történetírója még épületes anekdota közbeszövésének érezte szükségét: a világraszóló győzelem után Pausanias állítólag fölényes módon adott kifejezést spártai gondolkodásának és intranzigenciájának (IX 82), mert nemcsak elutasította, hanem nevetségessé is tette Mardonios királyi — «perzsa» — fényűzését,⁷ mondván, hogy bolond az, aki ennyi arany, ezüst és minden drágaság birtokában a szegény görögökét akarta elragadni.

A «zsarnokká» fajult Pausanias utókorának nyomozása során érdemes egy pillantást vetnünk az oly gyakran lekicsinyelt Cornelius Neposra, aki *vita*-jában következetesen hivatkozik ugyan Thukydidésre, fel is használja, de az életrajz anyagát átcsoportosítja (Pausanias «elfajulását» csak az első hazarendelés után említi). Előadásá ezáltal feszesebbé, drámáibbá válik (3,1 skk.): *At ille . . . non stolidus, sed dementia ratione cogitata patefecit: non enim mores patrios solum, sed etiam cultum vestitumque mutavit. Apparatu regio utebatur, veste Medica; satellites Medi et Aegyptii sequebantur; epulabatur more Persarum . . . ; aditum petentibus non dabat, superbe respondebat, crudeliter imperabat etc.*⁸ Az ilyen elpuhultságnak (τρυνφή) és fennhéjásznak (ὕβρις) a kialakult

⁴ G. Walser: Beitr. zur Achämenidengeschichte. Wiesbaden 1972, 3. Walser fogalmazását frappánsnak érezzük akkor is, ha másutt (Hellas und Iran, 98) nem éppen ezt írja: tény az, hogy a koronatanácsban, ahol a fontos döntéseket hozták, a legbizalmasabb beosztásban ténykedő görögök sem lehettek jelen.

⁵ L. korábbi tanulmányainkat: A síró Xerxés. Ant. Tan. 12 (1965) 231 skk.; Die Achämeniden in der späteren Überlieferung. Acta Ant. Hung. 19 (1971) 41 skk.

⁶ A perzsa uralkodók házassági politikájáról, mint a hatalom megtartásának eszközéről vö. G. Walser: i. m. 73 skk. (és 25).

⁷ A horatiusi *Persici apparatus* (c. I 38) értelmezéséhez vö. interpretációnkat: Ant. Tan. 21 (1974) 224 skk. Ennek és a Nisbet—Hubbard-féle kommentárnak kiegészítésül utalunk itt (a *myrtus simplex* megvilágítása végett) Plutarchos Artaxerxés-életrajzára (22,2) és Aelianusra (Var. hist. XIV 39): a nagykirály az ajándékba küldött rózsakoszorút drága kenetbe mártva akarta még illatosabbá tenni.

⁸ Kl. Willmer (Das Domitianbild des Tac. Untersuchungen des tac. Tyrannenbegriffs und seiner Voraussetzungen. Diss. Hamburg 1958, 98) szerint Nepos «a görögök hagyományos irodalmi képét egybekapcsolta a keleti nábobéval.» Vö. G. Walser (i. m. 94 sk.): Xenophón Kyrosa nem különbözik «egy meglehetősen fellengző keleti nábobtól».

irodalmi sablon szerint csak bukás (*ὄλεθρος*) lehet a folytatása.⁹ Ugyanezt a bővítő-gazdagító eljárást figyelhettük meg akkor, amikor egy másik hérodotosi epizód (VII 31: egy szép platánfa több, mint «királyi» megtisztelése) groteszk-erotizáló aelianusi kifejtését (Var. hist. II 14) követtük nyomon: hogy válik az előázsiai fa-kultusz ősi hagyományai szerint eljáró nagykirály egy *fa* nevetségre méltó szerelmes szolgájává?¹⁰

Egy rövid epizódnak vagy anekdotának «tarka történetté» való felduzzasztása (kifogatása)¹¹ jól szemléltetheti az általános fejlődést, a hérodotosi-thukydidési *ιστορίη*-nek hellenisztikus «szenzációs históriává» való (de)formálódását.¹²

Xerxés — ez a nem is annyira tragikus, mint inkább komikus tyrannos — a hagyomány egyik ágában¹³ háremének akarat nélküli rabjaként szerepel, aki folyvást csak újabb és újabb élvezet kieszelésén töri a fejét.¹⁴ Olyan kitalálás ez, amelynek a későbbi korok zsarnok-tipológiájában változatos következményei lettek. Az áttekinthetetlenül gazdag anyagból most csak egyet mutatunk be: mivel a tizenöt éves Hieronymus, II. Hierón unokája és Szirakúza kormányzásában utóda, Cannae után egyre inkább Hannibal felé hajlott, emberi arcképe a Róma-barát ellentábor jóvoltából teljességgel eltorzult, olyannyira, hogy a tárgyilagosságra törekvő Polybios (VII 7,1) meg is jegyezte: a gyermekifjú — másfél évnyi «uralkodása» alatt — el sem követhetett annyi gonoszságot, mint amennyit a történetírók a nyakába varrtak. És fordítva: II. Hierónt — Rómához fűződő személyes kapcsolatai miatt — a római történetírás majdhogynem mennybe menesztette.¹⁵

Livius ide vonatkozó előadásában, a zsarnok-tipológiának ebben a gyűjtőmedencéjében (XXIV 5,3 skk. *conspexere purpuram ac diadema ac satellites armatos, quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem more Dionysi tyranni* — a négy fehér ló húzta diadalszekér állítólagos használata a triumphus szakrális jelentőségére gondoló római olvasókat kiváltóképpen bősázhette, — ... *contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus, ... inhumana crudelitas* ...) váratlanul az előbb említett xerxési «találmánynak» is örvendezhetünk: *libidines novae* (5,5). Mint ahogy az emberiség mitikus «jóltevői», akik az életet «új felfedezéseikkel» (Verg. Aen. VI 663 *inventas ... per artis*, vagy Hor. C. IV 9,3 *non ante volgatas per artis*) szebbé, különbbé tették, a hálás utókor tudatában dicsfényvel övezve szerepelnek, a «zsarnokok» — mint afféle *scelerum inventores* (Verg. Aen. II 264 Odysseusról) — a kíméletlen megvetésnek vannak odadobva. Gondoljunk pl. Vergilius «istentelen» Mezentiusára (Aen. VIII 483 skk. *quid memorem infandas caedes? quid facta tyranni efferat?* ...), aki állítólag

⁹ Vö. W. Christ—W. Schmid—O. Staehlin: *Gesch. der griech. Lit.* I 1. München 1929. 735, 5.

¹⁰ Acta Ant. Hung. 19 (1971) 49 sk.

¹¹ Vö. K. Meister: *Historische Kritik bei Polybios*. Wiesbaden 1975.

¹² Vö. E. Walser: *Die Gestalt des trag. und des kom. Tyrannen im Mittelalter und Renaissance. Gesammelte Studien zur Geistesgesch. der Ren.* Basel 1932. 191 skk. — Gondoljunk Händel «Xerxes» c. *vígoperájára!*

¹³ Acta Ant. Hung., i. h. 49 sk.

¹⁴ L. pl. Cic., *De off.* V 7,20 *Xerxes praemium proposuit, qui invenisset novam voluptatem*; vö. Arist. *Pol.* X 1310 b 40 skk.; Theophr. *ap. Athen.* IV 25 c. 144; a zsarnok csak a *voluptas*-ban látja eslekedeteinek értelmét: Sen., *De clem.* I 11,4.

¹⁵ Vö. H. Berve: *i. m.* I 489.

még valami szörnyűséges *tormenti genus*-t (487) is kitalált,¹⁶ — akárcsak a Horatiustól (Epist. I 2,58) említett szicíliai tyrannusok. Ebben az összefüggésben ne feledjük aztán a plutarchosi Artaxerxés-életrajzban gondosan regisztrált perzsiai kivégzés-nemeket¹⁷ vagy Anaxarchosnak, a hősiesen kitartó bölcsek a zsarnok Nikokreóntól kieszelt szétmorzsoltságát sem. (N. B.: Alföldi András hívta fel i. h. 8 sk. a figyelmet arra, hogy az illető zsarnok egyik-másik képzőművészeti ábrázolásán a «*Sardanapallos*» felírás díszleg, ami persze nem a hajdani asszír uralkodóra utal, hanem a «fényűzés közepette lakomázó keleti kényúr» képzeletbeli prototípusát jelzi.)

A római tyrannus-komplexus megvilágítása végett hivatkozunk itt a királyok galériájából közismert Tullus Hostiliusra, aki nem vétett a hagyomány-szentelte *pietas* előírásai ellen, amikor az áruló Mettius megbüntetésére egészen hallatlan — valójában a hellenisztikus («tragikus») historiográfia kelléktárából átvett¹⁸ — *supplicium*-ot talált ki (Liv. I 28,10): két négyes-fogathoz kötve tépette szét Róma *egységének* veszélyeztetőjét. De tekintünk ki Tacitusra is: véleményünk szerint idetartozik a «zsarnok» Tiberius szarkasztikus aposztrofálása, mint *novi iuris repertor* (Ann. II 20,3), nem különben az ifj. Agrippina gesztusaiban sejtett *novae libidinis meditatio* (XIV 2,2 Agrippina incestus-kísérletéről; vö. Messalina nimfomániájáról XI 26,1: *ad incognitas libidines proflebat*).

Az amerikai J. Roger Dunkle, a tyrannus-téma jó ismerője, úgy vélte,¹⁹ hogy a rómaiak a görög zsarnok-típussal valószínűleg a görög tragédiákból ismerkedtek meg. Tagadhatatlan, hogy e típus bizonyos vonásai alig választhatók el a görög színpadi gyakorlattól («*Gewaltherrscher* und *Theaterkönig*») a címe Alföldi András egyik fontos tanulmányának is),²⁰ és pl. a zsarnok «jellegzetes arckifejezése» (vö. Hor. C. III 3,3 *vultus instantis tyranni*)²¹ valóban bajosan alakulhatott volna ki a tragédiák torz zsarnok-álarcának hatása nélkül. De azért itt se feledkezzünk meg a «tragikus» történetírás recepciójáról. Dunkle parádés példája, vagyis Tarquinius Superbus (158) — amint R. M. Ogilvie (Livius-kommentárjában, I 49 skk.) kimutatta — «a legkorábbi római történetíróktól kezdett hellénizáló folyamat eredményét reprezentálja» (és ezt csak kiegészítik az i. e. II. század közepe után működők), a mákfekjek levagdosásának történetével egyetemben, amely bizonyíthatólag a Thrasybulos és Periandros-történetből (Hérod. V 92,6 — Dion. Hal. IV 56, 1; Liv. I 54,5 skk.)

¹⁶ Ehhez Serv.: *exclamatio est inventi supplicii*; vö. Cic. Hort. frg. 90 skk.

¹⁷ Vö. Ant. Tan. 27 (1980) 211 sk.

¹⁸ Vö. uo., 212 skk.

¹⁹ J. R. Dunkle: The Greek tyrant and Roman political invective of the Late Republic. TAPhA 98 (1967) 151 skk.; The rhetorical tyrant in Roman historiography. Class. World 65 (1971) 12 skk. — Dunkle a tyrannus-komplexust főképp négy — a «zsarnokokra» nézve kiváltképpen jellemzőnek talált — szö alapján vizsgálja: *vis, superbia, libido* és *crudelitas*. A talán legfontosabbra (*saevitia*, ill. *saevus*) csak későbbi tanulmányában tér ki (15 skk.); vö. F. Bömer ad Ovid. Met. VI 581. Tanulságos példa Porphyrio megjegyzése (ad Hor. C. II 17, 19 sk. *tyrannus Hesperiae Capricornus undae*): az illető csillagkép a téli hónapokban *in undas quasi dominatur, id est saevit*. Akár csak Tiberius (l. Dunkle 18,26), Domitianus is *saevissimus dominus*-ként szerepel Plinius panegyricusában (52,7). Vö. még Tac. Ann. IV 35,5 az *externi reges aut qui eadem saevitia usi sunt* nevetségességéről.

²⁰ Az A. M. Friend-émlékkönyvben (Late Classical and Mediaeval Studies, Princeton 1955); vö.: Der Philosoph als Zeuge . . . , 13.

²¹ Dunkle (i. h. 170 sk.) számos idevágó helyet idéz; l. pl. Plin., Paneg. 48,4 *occurru quoque visuque terribilis; superbia in fronte, ira in oculis*.

van véve.²² Ezzel szemben a Tullia idézte «zsarnoki» szó (Dion. Hal. IV 29,2): «Ha egyszer a jogot meg kell sérteni, akkor ez a *tyrannis* kedvéért történjék» (ezt adták Caesarnek is a szájába: Cic. Off. III 21,82) — jellemző módon Euripidéstől (Phoen. 524 sk.) származik.²³ *Regia res scelus est*, biztatja Tullia az aggályoskodó Tarquiniust (Ovid. F. VI 595), — szöges ellentétben a későbbi, már Tomiban írott változattal (Ex P. II 9,11): *regia, crede mihi, res est succurrere lapsis*.

Legyen szabad Tacitus ismerőjének még egyszer visszakanyarodnia Tacitusra. Berve nagyszabású monográfiájában²⁴ azt olvassuk, hogy a történetíró a *tyrannus* szót, «bár nyilván a görög *tyrannos*-képtől befolyásolt Tiberius-, Nero- és különösen Domitianus-ábrázolása éppenséggel megkövetelte volna használatát, tudatosan kerüli, és a kifejezést csak egy Plátón-idezet során (Ann. VI 6,2 *si recludantur tyrannorum mentes . . .*) alkalmazza». Ehhez annyit jegyzünk meg, hogy Berve a nyilvánvalónak mondott tényállást művének dokumentációjában²⁵ csak általánosságban jelzi, Tiberiust a «Kaiser als Tyrannen bei Historikern» c. részben még csak nem is említi és a Tacitusnál tanulmányozható tyrannos-portrékkal kapcsolatban mindössze Kl. Willmer derekas disszertációjára (Das Domitianbild des Tac., Hamburg 1958) utal.²⁶ Az, amit a legfrissebb kommentárokban találunk, e tekintetben bizony édeskevés.²⁷

«A hellenisztikus történetírás műhelyének» titkait nyomozó tanulmányaimban (Ant. Tan. 1980 skk.) megkísértem Tacitus *hellenisztikus* mintáit — nemcsak a Nagy Sándor-utánzás kérdéseit — felderíteni. Talán sikerült is egyebek közt kimutatni, hogy a Seianus bukása utáni megtorlás — a szó szoros értelmében — borzasztó ábrázolásában (Ann. VI 19,2 sk.), amelyhez még a legszolidabb magyarázók is csak kiábrándítóan lapos megjegyzéseket fűznek, Agathoklés vérszomjas és ragadozóhoz méltó őrzöngésének visszhangját észlelhetjük. (Diod. XX 71 sk. Timaiosra vagy Durisra vezethető vissza.) Vagy: azokra a következetlenségekre, amelyekre Claudius állítólagos megmérgezésével kapcsolatban (Ann. XII 66 sk.) bukkanunk, már C. Questa is rámutatott,²⁸ csak éppen az idevágó Diodóros-részlet (XXI 16. frg.) maradt — tudomásunk szerint — mindeddig figyelmen kívül.

A manapság használatos Tacitus-komentárok hiányosságait ez alkalommal nyilván nem lehet mind pótolni. Elégedjünk meg néhány észrevétellel. Például az Agricola-életrajz végén (45,2) ezt olvassuk: *praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et aspici*. Ennek magyarázatául Heubner néhány hozzátétőleges párhuzamon kívül annyit jegyez meg, hogy «a senatorok ellen indított perek Domitianus alatt rendszerint a senatus színe előtt

²² W. Hoffmann szerint (RE «Serv. Tullius» 819) a római királymondák «talán még az i. e. III. században keletkeztek.» Vö. A. Rosenberg: RE «Romulus» 1083 sk.; Einl. und Quellen. zur röm. Gesch. Berlin 1921, 191. Ha az Ancus Marcius nevű király kitalálására, vagy Cn. Marcius Coriolanus, a büszke *arisztokrata* történetére gondolunk (amely aligha választható el a *plebejus* Marciusok 300 körüli ambíciójától), akkor az efféle fikciók keletkezési idejét bizvást a hellénizmus kezdeti szakaszára tehetjük.

²³ Vö. E. Pianezzola: *Politica e poesia in Cicerone: Le Fenicie di Euripide*. Ciceroniana (Atti del V. Coll. Tull. 1982) Roma 1984, 167 skk.

²⁴ I. m. I 492.

²⁵ I. m. II 747.

²⁶ *Ibid.*: «Einzelne tyrannische Züge etwa Agr. I ff. 34. 45.»

²⁷ L. a Heubner-féle Agr.-kommentárról írott recenziómat: Gymn. 92 (1985) 552 sk. (= alább . . . l.)

²⁸ C. Questa: *Studi sulle fonti degli Ann.*² Roma 1963, 319 skk.

folytak le». Véletlenül sem történik utalás Diodórosra (XXI 71,3 *θεωρεῖσθαι* az Agathoklés parancsára megkínzottak nagy nyilvánosság előtti látványáról), vagy azokra a jelenetekre, amikor az emberségéből kivetkezett zsarnok — a Philippikák Antoniusa, Lucanus Caesarja, a közkeletű ábrázolások Vitelliusa... — képes tulajdon gaztetteiben gyönyörködni²⁹ vagy éppenséggel magát az erényt akarná kiirtani (mint Nero, Ann. XVI 21,1 *trucidatis tot insignibus viris ad postremum Nero virtutem ipsam exscindere concupivit*). Világos, hogy itt is a Dunkle-féle «rhetorical tyrant»-tel van dolgunk. Szónoki telitalálatnak mondhatjuk a szatíráköltő Persiusnak azt a helyét, ahol arra kéri az egek urát, büntesse meg a kegyetlen zsarnokokat (III 35 *saevos tyrannos*), még pedig azzal, hogy a mégiscsak tovább élő erény *látásába* kelljen belepusztulniuk (38 *virtutem videant intabescantque relicta*).³⁰ Az, amit az érdeemes A. H. Krappe annak idején Agrippina vérfertőzés-kísérletéről (Ann. XIV 2), valamint Poppaea haláláról (XVI 6) írt,³¹ és amit E. Koestermann — az illető helyekhez írott kommentárjában — csak úgy könnyedén «kaum diskutabel»-nak jelzett, tökéletesen egyezik H. Berve megállapításaival: a Periandros nevét körülburjázó «Gestrüpp von Legenden, Novellen und Erfindungen»,³² valamint a keleti Semiramis-mondakör akárhány regényes vonása³³ megtalálta az utat a római annalistákhoz, még pedig korábban, mint ahogy ezt általában gondolják.

E. Koestermann (az Annales-kommentárhoz írott bevezetésében, I 37 sk.) sorra ismertette azoknak a kutatóknak a vélekedését, akik szemrehányással illették a történetírót: «A második princeps-et a történelmi igazsággal ellentétben, a maga egyéni Domitianus-élményének hatása alatt zsarnoki vonásokkal ruházta fel» stb. Klingner nagyhatású Tacitus-esszéinek nyomán Kl. Willmer is azzal a mondattal kezdte idézett disszertációját, hogy «Tacitus zsarnok-elképzeléseinek alapja a maga Domitianus-élménye». Ha most csakugyan tisztázni akarjuk, hogy «a görögök miféle képzeteket kötöttek össze a zsarnok-fogalommal, vagy hogy a rómaiak mely mértékben és mi módon tették a magukévá a görög tyrannos-kép vonásait», továbbá ha az annyit emlegetett «történelmi előzményeket» komolyan vizsgáljuk, akkor a keleti előzményeket mindenképpen be kell vonnunk szemlélődéseinkbe. Willmer egy alkalommal (159) felveti a kérdést, vajon a keleti uralkodási formák (Herrschaftsformen), vagy a princepsi rendszer hatalmi eszközei (Machtmittel) tették-e lehetővé az uralkodónak, «hogy rossz jellembeli tulajdonságainak gátlástalanul és teljességgel tudatosan szabad folyást engedjen». Ehhez annyit fűzünk hozzá, hogy a második princeps alakját korántsem az ún. Domitianus-élmény hatására ruházták fel «zsarnoki» vonásokkal, és ezt biztosan nem is

²⁹ K. Willmer (i. m. 121 sk.) Seneca Thyestesére utal, aki minden fáradozásának gyümölcsét abban látja, hogy a lemészárolt gyermekek apján *figyelheti* förtelmes tettének hatását (Thy. 907); fékevesztett tombolásában még az istenkáromlás fokozására is talál módot: a borzalomtól elforduló isteneket arra szeretné kényszeríteni, hogy a szörnyű lakomát *végignézzék* (893 skk.).

³⁰ Vö. Hor. Ep. V 34 *inemorī spectaculo*; 39 sk. *cum . . . intabuissent pupulae*. — Berve parafrázisa (I 488) aligha helyes: a zsarnokok nem «veszítették el» az erényt.

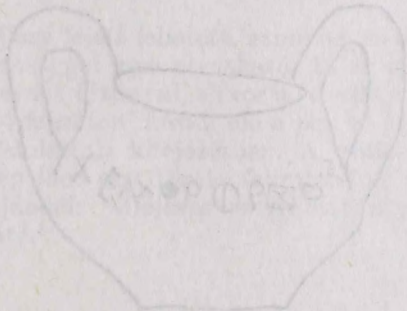
³¹ A. H. Krappe: La fin d'Agrippine. REA 42 (1940) 446 skk.

³² H. Berve: i. m. I 20; vö. II 525: Periandros vérfertőző hullagyalázása «gyanít-hatólag legenda», II 631: Dionysios anyagvilkossága «nyilván a zsarnok-tipológia terméke» stb.

³³ Vö. A. H. Krappe: i. h.

Tacitus cselekedte. Gondoskodtak arról sokkal korábban a Germanicus-ág képviselői és szószólói, hiszen a «zsarnokság» mindenkor használatos és bevált eszköze volt a befeketítésnek vagy éppen nyílt politikai invektívának. «Nemcsak minden erőszakos uralkodót, hanem minden nem tetsző államférfit és egyáltalán minden politikai ellenfelet könnyű szerrel zsarnoknak lehetett bélyegezni.»³⁴ Ehhez ott állott készen az eredetileg a perzsa (ókori keleti) uralkodó-kép hatására gazdagon burjánzó tyrannus-tipológia egész fegyvertára. Ez a tipológia később szerves része lett a keresztény mártír-aktáknak és a szentek legendáinak: «császárok, helytartók, bírák válogatás nélkül megkapják a 'zsarnok' nevet és a vértanúk részéről a nem éppen udvarias bánásmódot.»³⁵ Még később, a török veszély századaiban a *tyrannus* megjelölés a mindenkori szultánnak (*Turcarum tyrannus*) vagy általában a török ellenfélnek (*Turcica tyrannis*) jutott örökségül.³⁶

Alkalmi gondolatmenetünk lezárásául emlékezzünk arra, hogy Napóleon Tacitust «a császárok rágalmazójának» (*détracteur des empereurs*), holmi zsarnokellenes pamfletek szerzőjének (*pamphlétaire*) mondta. Ha most az előadónak arra a kérdésre kellene válaszolnia, hogy abból a bizonyos *Caesarum series*-ből ma melyik «zsarnokot» *becsüli* leginkább, akkor választottunk — gondolkodás nélkül — a «rágalmazótól» olyannyira elmarasztalt Tiberius volna, a pamfletírók közül pedig — «zsarnok-tipológia» ide vagy oda — minden bizonnyal Tacitus.

³⁴ H. Berve: i. m. I 383; vö. Willmer: i. m. 61: «Das von der gegnerischen Seite her mit bestimmten Merkmalen fixierte und literarisch weiter tradierte Tyrannenbild besass schliesslich fast keine Berührungspunkte mit dem historischen mehr.»

³⁵ E. Walser: i. m. 198 sk.

³⁶ Itt hajdani kísérletünkre hivatkozunk: Az antikvitás képe a XVI. században. Bp. 1960, 95 sk.